тимчасовості, пропорційності та подальшої ефективної судової перевірки прийнятих рішень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Case of Nikolova v. Bulgaria (Application no. 31195/96). Judgment of the European Court of Human Rights, 25 March 1999. URL: https://hudoc.echr.coe.int

***Гаран Ольга Володимирівна**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та господарського права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року поставило перед національною правовою наукою та практикою безпрецедентне завдання: забезпечити функціонування конституційного ладу в умовах екзистенційної загрози державному суверенітету. Проблема трансформацій концепції конституціоналізму в умовах екстраординарних ситуацій, зокрема воєнного стану, набуває особливої актуальності у сучасній юридичній науці [1; 2; 3]. «Адже, конституціоналізм є універсальним носієм теоретичної енергії конституційної демократії, основою парадигми конституційної практики, критерієм конституційності дій органів публічної влади та інших суб'єктів права» [3, с. 21].

Між конституціоналізмом і кризою існує нерозривний зв'язок [1], адже саме криза стає тим «лакмусовим папірцем», який перевіряє стійкість конституційних інститутів та спроможність правової системи адаптуватися до надзвичайних обставин без втрати своєї сутнісної основи [2].

«Конституціоналізм доцільно розглядати не як статичну конструкцію, а як динамічну, живу систему цінностей, принципів, інститутів і процедур, здатну адаптуватися до змін у реальності та залишатися необхідним світоглядним та

правовим камертоном у різних історичних, політичних та правових умовах» [1, с. 22].

Традиційна концепція конституціоналізму ґрунтується на ідеях верховенства конституції, обмеження державної влади, захисту прав і свобод людини та поділу влади [2; 4]. «Сучасний український конституціоналізм безпосередньо пов'язаний з Основним Законом держави і суспільства, який є його нормативною основою, адже саме в Конституції України закріплюються принципи конституціоналізму та основний механізм по будови його інституційної системи, сплямованої на обмеження публічної влади в інтересах прав і свобод людини і громадяни та громадянського суспільства»[3, с. 6].

Проте в умовах воєнного стану ці принципи неминуче зазнають трансформації. О. Ґрос та Ф. Аолайн висловлюють думку, «що під час кризових ситуацій виконавча влада неминуче набуває розширеної дискреції, але наголошують на критичній важливості процедурних запобіжників – парламентський і громадський нагляд, публічне оголошення та обґрунтування запровадження обмежень, а також реальні та чіткі часові межі дії надзвичайних заходів» [5].

У сучасних умовах воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. [7], науково-практична парадигма українського конституціоналізму набуває певних модифікацій, що обумовлені об'єктивними воєнними загрозами [6], і нових рис [3; 6]. «Після повномасштабного вторгнення агресора Україна офіційно повідомила про відступ від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права ООН» [8].

Ця ситуація не є унікальною з точки зору міжнародного права. Наприклад, стаття 15 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) уповноважує держави-члени призупиняти дію прав людини під час війни або інших надзвичайних ситуацій [9].

Однією з ключових особливостей трансформації українського конституціоналізму є те, що вона відбувається без формального внесення змін до Основного Закону [6]. Війна зумовила прийняття нормативно-правових актів, які слід віднести до спеціального законодавства, спрямованого на створення законодавчого підґрунтя для загальнонаціонального оборонного спротиву.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 було визначено, що «У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [7]. Стаття 64

Конституції України встановлює виключення, за яких можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини, і такою підставою безпосередньо виступає запровадження воєнного або надзвичайного стану [10], із чітким переліком прав, які не підлягають обмеженню. Як зазначив Голова Верховного Суду Всеволод Князєв, «Конституція України непохитно стоїть на захисті основоположних прав і свобод людини і громадянина, навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану» [8]. Правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами [8], що є принциповою гарантією верховенства права.

Війна суттєво змінює й ідеологічну складову конституціоналізму. Відбувається зміна ідеологічної складової змісту конституціоналізму – конституційної правосвідомості – у бік піднесення національної ідеї, національної ідентичності та утвердження національної гідності українців [3; 6].

Водночас в основі цих трансформацій покладена « європейська модель конституціоналізму, яка відповідає загальнолюдським цінностям, передусім людській гідності та свободі, які є незмінними навіть в умовах воєнного стану» [11, с. 115]. Сучасна парадигма українського конституціоналізму містить константи, які є незмінними за будь-яких екстремальних умов – це цілеспрямованість на утвердження прав і свобод людини та принципи, що відповідають загальнолюдським та європейським цінностям [6].

Центральною проблемою конституціоналізму воєнного часу є збереження балансу між потребами національної безпеки та захистом прав і свобод людини. Усі свідомі того, що при обмеженні прав людини в умовах воєнного часу важливо максимально зберігати баланс публічного інтересу і приватних прав [7]. Обмеження прав людини мають завжди бути пропорційними і переслідувати суспільну мету та бути придатними для досягнення цієї мети [8]. Щоразу, коли оголошується надзвичайний стан і здійснюється дерогація [12] від захисту прав людини, існує потенціал для зловживання державою своєю владою [13; 14]. Міжнародне право та конституційна доктрина розробили систему запобіжників: вимогу пропорційності, тимчасовості обмежень, абсолютну заборону обмеження прав людини [9; 10; 14].

Комплексний аналіз механізму функціонування конституційного правопорядку в умовах воєнного стану передбачає дослідження тих засобів і способів, за допомогою яких він може захистити конституційні цінності, права та ідентичність від внутрішніх і зовнішніх загроз [4], а також розробку практичних рекомендацій запобігання можливій інволюції конституціоналізму у післявоєнний період [1; 4]. Загроза «інволюції конституціоналізму» – тобто повернення до авторитарних тенденцій після завершення воєнного стану – є одним із найсерйозніших викликів для повоєнної України [1; 15].

Набуття Україною статусу кандидата на вступ до ЄС додає новий вимір трансформації конституціоналізму. Визначення основних науково-практичних проблем українського конституціоналізму в умовах правового режиму воєнного стану невіддільне від відповідних тенденцій його повоєнного розвитку [3].

Євроінтеграційний курс, закріплений у Конституції України, виступає водночас і стримуючим фактором від надмірних обмежень прав людини, і рушійною силою правових реформ навіть у воєнний час [3; 6].

Деякі держави, особливо розвинені демократії, надають перевагу використанню звичайного законодавства замість конституційних повноважень для управління кризами [13], що вказує на тенденцію до збереження стабільності конституційних текстів при адаптації підконституційного законодавства. Україна фактично слідує цій моделі, оскільки Конституція залишається незмінною, а правове регулювання воєнного часу здійснюється на рівні законів та підзаконних актів [6].

Враховуючи усе вище зазначене можливо зробити наступні висновки:

1. Конституціоналізм як система не є статичним явищем – він здатний до адаптації в екстремальних умовах, зберігаючи при цьому своє ціннісне ядро: людську гідність, свободу та верховенство права [2; 4; 6].

2. Трансформація українського конституціоналізму в умовах воєнного стану відбувається за трьома основними напрямами: зміна нормативного підґрунтя при незмінності Конституції; удосконалення ідеологічної складової (конституційної правосвідомості); модифікація інституційних механізмів публічної влади [3; 6].

3. Обмеження конституційних прав і свобод має відповідати вимогам пропорційності, тимчасовості та необхідності, що випливає як з національного конституційного права [8; 10] так і з міжнародних зобов'язань України [3; 6].

4. Критично важливим завданням є запобігання інволюції конституціоналізму у післявоєнний період [1; 6], що потребує системного підходу до повоєнної конституційної реформи з урахуванням євроінтеграційного вектора розвитку України [3; 6].

Список використаних джерел:

1. Бондар М. С. Конституціоналізм і війна: від воєнного стану до «миру» через перехідний період. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2026. Т. 17. URL: https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/356282

2. Водянніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4(21). С. 16-17. URL:https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2021-4/pdfs/2-oleksandr-vodiannikov-konstytutsionalizm-ekstremalnykh-umovakh-ustanovcha-vstanovlena-vlada-kryzovi-periody.pdf

3. Український конституціоналізм в умовах війни: основні науковопрактичні проблеми та організаційно-правові засоби їх розв'язання: наукова записка / О.В. Скрипнюк, А.Р. Крусян, О.В. Марцеляк, О.В. Батанов, В.А. Явір, Н.Л. Омельченко, Т.А. Костецька; Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ: Видавництво Людмила, 2025. 112 с. URL: https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2025/10/07-10-scientific-and-analytical-note-2025-4.pdf

4. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 3(21). С. 12-22. URL:https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-12-22
5. Oren Gross and Fionnuala Ní Aoláin, Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice (Cambridge: Cambridge University Press, November 2006). URL: https: //papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=975291&__cf_chl_f_tk=d8ze_juHlsTX58FYxFgJK0R9BR2_496JWnDsx2dATXk-1783196756-1.0.1.1-f.8Bvrty129HLYYMD_Rv7JVKk2Fie_.7w7t3nUxtX3g
6. Науково-практична парадигма сучасного українського конституціоналізму: вплив реалій правового режиму воєнного стану та викликів повоєнного розвитку України. За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 7 лютого 2024 року. *Вісник НАН України*. 2024. № 4. С. 25–34. URL: https://doi.org/10.15407/visn2024.04.025
7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022, затверджений Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text
8. Обмеження конституційних прав людини у воєнний час мають бути виваженими, законними і легітимними. (06.12.2022). URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1354823/
9. Johanna Bücker Derogation Powers and Continuing States of Emergency under the ECHR. Max Planck Institute. URL: https://csl.mpg.de/en/projects/derogation-powers-echr
10. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
11. Ковальчук В. Конституціоналізм в умовах війни: питання цінностей, прав та ідентичності. *Право України*. 2023. № 7. С. 115-127. URL: https://ccu.gov.ua/library/konstytucionalizm-v-umovah-viyny-pytannya-cinnostey-prav-ta-identychnosti
12. Бочкова В. О. Поняття дерогації та її місце в системі обмежень прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Випуск 89. Том 4 2025. С. 82-86. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.12
13. Won Y. Emergency powers and COVID-19 derogations. *International Journal of Constitutional Law*. 2025. Vol. 23. Iss. 1. P. 113–147. DOI: 10.1093/icon/moaf010
14. Марущак А. В. Правова основа дерогації як правомірного обмеження прав людини. С. 449- 452. URL: https: //dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d21a7159-0e7d-4e47-b1ce-448b2dbcdad3/content
15. Мацієвський Ю. Інволюція конституціоналізму і квазі-авторитарний режим в Україні. *Вибори та демократія*. 2011. № (3). С. 49-56. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1118/1/matsiyevsky_111215.pdf